

A bibliafordításoknak is megvan a maguk kortörténete. Általában csak az eredményt látjuk, az odavezető útról nemigen van tudomásunk. Az itt közölt dokumentum ebbe nyújt bepillantást. Korkép is, amely sok mindenre rávilágít. Pákozdy László Mártonnak ez az írása — tudomásunk szerint — eddig nem jelent meg. Kommentár nélkül tesszük közzé, az olvasóra bízva a következtetések levonását. Az eredeti helyesírást megtartottuk. A közzététel a család hozzájárulásával történt. M. T.

A Magyarországi Református Egyház legutóbbi, áprilisi zsinati ülése ünnepélyes deklarációt fogadott el az új bibliafordítás ügyében. (Előterjesztés a Magyar Bibliatanács munkájáról, Református Egyház, 1964/16/5. 101-102. lap.) Ezt az előterjesztést a Zsinat tagjaként nem szavaztam meg, a szavazásban a Zsinatnak csak egy tagja tartott velem. Még el sem hagytam az üléstermet, amikor máris hozzám sietett egy kis „theologus küldöttség”, hogy megkérdezze: miért nem szavaztam meg a deklarációt? Nem feleltem a kérdésekre. Azóta alig múlik el nap — bármerre járjak is - , hogy föl ne tegyék ezt a kérdést. Hetek teltek el azóta, csak illetékes személy nem érdeklődött senki, hogy miért is tettem, amit tettem. Már-már magam is csipp-csupp magánálláspontnak venném, ha az ügy nem kötelezne, hogy nyilatkozzam, most már ápertén, persze csak azoknak, akiket érdekel, hogy másfél évtizedes munka után mi kényszerített megtorpanásra a bibliafordítás munkájában.

Út

1947 óta csináltam; kezdettől fogva ügyvezető titkára voltam az Ószövetségi Szakbizottságnak, 1957 óta pedig főtitkára a Magyar Bibliatanácsnak. Erről az utóbbi tisztségről — itt nem részleteztem okokból — évekkel ezelőtt (1959) lemondtam, de lemondásomat a mai napig nem tárgyalta meg a Magyar Bibliatanács: úgy tért ki a kérdés elől, hogy 1963 decemberében megszüntette a főtitkárságot és helyette jegyzőt választott Dusicza Ferenc konventi tanácsos személyében. A február-március- áprilisi események óta heteken át tusakodtam, tekinthetem-e még ezt az ügyet csak a magam személyes ügyének, vagy pedig köteles vagyok elmondani véleményemet a bekövetkezett - nem túlzók — sorsfordulóról? Megérlelődött bennem az a meggyőződés, hogy tartozom vele a magyarországi evangéliumi egyházaknak, hiszen az ő bizalmukból végeztem ezt a munkát és végül is nekik tartozom a számadással, nem pedig egyeseknek, vagy alkalmi testületeknek.

Mondanivalómat történeti visszapillantással kell kezdenem, hogy a sorsforduló szót megmagyarázzam. Majdnem 180 fokok fordulatról kell beszélnem, ha visszatekintünk a bibliafordítás (bibliarevizió) mostani szakaszának a kezdetére, 1947-re.

Az új magyar bibliafordítás — bibliarevizióként — az első világháború után indult el a Brit és Külföldi Bibliatársulat kezdeményezésére. (Az 1908-as revideált szöveg nyomdai matricalapjai erősen megkoptak; a Bibliatársulat azt szerette volna, hogy az új matricákat megújított szövegről készítsék el. A Református és az Evangélikus Egyház akkori vezetőivel egyetértésben Czeglédy Sándort és Raffay Sándort bízták meg a revízió elvégzésével. Munkájuk gyümölcseként 1938-ban megjelent a próbabiblia. Ezt a szöveget széleskörű munkatársi gárda — bibliai könyvenként legalább két-két (evangélikus és református) hozzáértő ember — kritikailag versről-versre felülvizsgálta.) Én tulajdonképpen a munkának már ebben a stádiumában beiktatódtam, mint bíráló, mégpedig nagy bibliafordítónk Czeglédy Sándor kérésére.) A két tudós, fölhasználva a

bírálatokat, tovább birkózott a szöveggel. A második világháború végén azonban mindkettő meghalt, munkájuk elárvult. Hagyatékukban szövegek maradtak.

A két nagy protestáns egyház Közös Bibliabizottsága 1947. június 17-én tartott ülésében azt a határozatot hozta, hogy az Újszövetség 1938-as szövegének az átnézését és sajtó alá rendezését — röviden: revízióját — héttagú bizottságra bízta. Ezt a bizottságot meg is alakította. Az Ószövetséghez nem csinált bizottságot. A Czeglédy Sándor hagyatékában talált gép-kéziratról azt határozta a Közös Bibliabizottság: „A Közös Bibliabizottság az Ótestamentum fordítását befejezettnek nyilvánítja és kinyomatásra alkalmasnak ítéli”. Azt is elhatározta, hogy a gép-kéziratot — az esetleges és a legrövidebb idő alatt elvégezhető technikai revízió után — ki kell nyomtatni. D. Dr. Ravasz László, a Közös Bibliabizottság akkori elnöke D. Dr. Kállay Kálmánt, a Debreceni Tudományegyetem ószövetségi professzorát kérte meg erre a munkára (levele kelt 1947. nov. 5-én, száma 6959/1947.) Kállay Kálmán professzor nem fogadta el ezt a megbízatást (válasza 1947. nov. 24-én). A Közös Bibliabizottság gyors munkát kívánt. Hadd idézzem ennek jellemzésére a Közös Bibliabizottság jegyzőkönyvi határozatának (4/b pont) magyarázatát Ravasz püspök leveléből: „Ezt a határozatot kétféle szempontból nézhetjük. A tisztán tudományos szempont valószínűleg arra vezetne, hogy ne hajtsuk végre ezt a határozatot, hanem az újszövetségi bizottsági munkához hasonló felülvizsgálathoz kezdjünk hozzá. A másik, a gyakorlati szempont pedig azt diktálja, hogy számoljunk a pénzzel, idővel és helyzettel. Ez a számolás pedig arra az eredményre vezet, hogy a legrövidebb idő alatt és a legkevesebb költséggel adjuk a magyar bibliaolvasó kezébe a legdurvább hibáktól megtisztított és a ma élő magyar nyelvhez közel álló szövegű bibliát... újszövetségi részében bizottsági javítással, ószövetségi részében pedig az esetleges szükséges és legrövidebb idő alatt elvégezhető technikai átnézés illetőleg javítás után.” A két szövetség összehangolására nézve a levél azt mondta, hogy: „Természetesen nem várjuk, hogy a harmonizálás messzemenő legyen”.

A levélben aláhúztam néhány szót. Kiviláglik belőle az az „egyházi practicizmus”, amely könnyedén, pénzügyi és egyéb szempontokra tekintettel túllép a theologiai, a valóban egyházi szempontokon. (A levelezést másolatban őrzöm, Kállay Kálmán néhai való atyai jóbarátom és tanártársam jóvoltából.) Érthető, hogy Kállay Kálmán nem vállalta a megbízatást.

Így történt, hogy 1947. december közepén Ravasz püspök megbízásából fölkeresett Dr. Koncz Sándor — aki akkor az Egyetemes Konvent tisztviselője volt -, és egy bőrdöngre való kéziratot meg egy levelet adott át (kelt december 15.-én, száma 7836/1947). Ez a korábbinál rövidebb levél nekem szólt ekképpen: „...Felkérem, hogy Czeglédy Sándor ószövetség-fordításának átnézését és a legszembeötlőbb hibáktól való megtisztítását elvégezni szíveskedjék... ” Tartalmában egyébként hasonló volt a Kállaynak írt levélhez. — Két hétig foglalkoztam a szöveggel. Két szempont vezetett: a Biblia ügye és a tisztelet Czeglédy Sándor életműve iránt. („Technikailag” igencsak meg tudtam volna a kérésnek felelni és a Brit és Külföldi Bibliatársulat honoráriumából ma villám lehetne valahol.) Azonban: a kézirat nem volt befejezett munka, nem volt kinyomtatásra alkalmas. Egyik-másik részében, több helyen is, gépmásolati lapok pótolták az eredetit s kétségtelenül meg lehetett állapítani: itt-ott föltétlenül korábbi keletű, mint a (javított) 1938-as, pedig az már rég ki volt adva...

Válaszomban (1947. december 31.-én) rámutattam arra, hogy ilyen hamarmunkával nem szabad bibliafordítást kiadni, hiszen az emberöltőkre szólhat. Példákkal világítottam meg a feladatot és buktatóit. Kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy „egyházi közhasználatra szánt bibliafordítást közösséggel kell végeztetni és érte tudósok kollégiumának és a zsinatnak kell vállalnia a felelősséget”. Hivatkoztam a Zürichi Bibliára, az akkor készülő új amerikai és holland fordítás példájára, meg arra is, hogy Czeglédy Sándor életművét akkor tiszteljük meg, ha nem tesszük ki ember bírálatának, hanem a ma törvényszerűen alkalmazott bibliakiadói módszerrel használjuk föl. Utaltam arra is, hogy

kiadás előtt áll (azóta meg is jelent) a Köhler és Baumgartner-féle héber szótár és minden bizonnyal nagyon sok újat hoz majd a Gesenius és Buhl-hoz képest, amelynek anyaga 1910-ben lezárult. D. Dr. Révész Imre, akkor tiszántúli püspök — akit tájékoztattam levélváltásunkról — mellém állt: „... teljes megértéssel vagyok álláspontod iránt és nagyon helyeslem mind az elvi, mind a gyakorlati megokolásokat...” (13/1948. sz. levele, kelt 1948. január 5.-én.)

A két protestáns egyház Közös Bibliabizottsága újból megfontolta a dolgot és visszavonta határozatát. Ravasz László szemében a kybernésis charismája mégsem a legelső, minden más lelkiajándékot magába foglaló-meghaladó adomány volt. (Bizonyára őt is csak „szakreferensek” tájékoztatták a kéziratok állapotáról.) Egyházkormányzói judiciuma álljt mondatott ebben a kérdésben minden elszármított kétballábos egyházi praktikizmusnak, mihelyt világossá vált előtte, hogy hová is vezethet az! Ezt tisztességére mondom mind neki (akitől in rebus politicis szakadékok választanak el), mind az akkori Közös Bibliabizottságnak. A Közös Bibliabizottság meghívott legközelebbi ülésére és javaslatomra kiküldte ezt a héttagú Ószövetségi Szakbizottságot, amely létszámában később ugyan megfogyatkozott, de több tagjában mindvégig változatlanul dolgozott az Ószövetség új fordításán.

A Brit és Külföldi Bibliatársulat jogi örököse egyedül a Magyarországi Református Egyház, de a munkát valójában a Magyar Bibliatanácsban képviselt protestáns egyházak közösen örökölték, rajtuk a felelősség, ugyancsak közösen, az új bibliafordításért. A Magyar Bibliatanács (a továbbiakban MBT) működése 1958 óta egészen 1963 decemberéig de facto szünetelt. Ez volt egyik oka, hogy a főtitkárságról 1959-ben lemondottam. (Még ma is várom az ilyenkor szokásos fölmentvény megadását.) Ez a különös szünetelés — megint csak „de facto” — „hatályon kívül helyezte” a MBT- nak Bereczky Albert és Vető Lajos elnökeite alatt hozott több határozatát is, amely a munka továbbfolytatásának szabott volna irányt.

Örültem tehát, amikor 1962 nyarán a Konventi Elnökségi Tanács kérésére előadhattam bizottságunk jelentését a munkáról és javaslatokat tehattunk, amelyek a munka zavartalan folytatásához szükségesek voltak. Pro memoria-mat az Ószövetségi Szakbizottság 1962. június 25-30. napján tartott ülésének megbeszéléseihez híven szövegeztem. Ez volt 1958 óta az első alkalom, de egyúttal az utolsó is 1963 decemberéig, hogy a Konvent Elnöksége az Ószövetségi Szakbizottsággal vagy ügyvezetőjével a bibliafordítás dolgában szóba állt. Ez is csak egy jelentés meghallgatása volt csupán, de a dolog természeténél fogva ott nem is lehetett volna sokkal több. (Megemlítem, hogy Bereczky Albert, amíg konventi elnök volt, nemcsak hogy állandóan érdeklődött a bibliafordítás iránt, de az egész bizottságot is többször fogadta, belső nehézségeinkben pedig mindig baráti segítségünk volt.)

Az MBT újjáalakuló ülésén, amelyre 1963. december 6-án került sor, nem voltam ott. (Eseményeiről legbövebben abból a szűkszavú jegyzőkönyvből tájékoztam, amelybe, többszöri kérésemre, csak 1964 nyarán, jóval a zsinati határozat után sikerült beletekintennem.) Az ülésen Dr. Pálfi Miklós professzor számolt be az Ószövetségi Szakbizottság munkájáról. A jegyzőkönyv tanúsága szerint általánosságban híven közölte az Ószövetségi Szakbizottság eredeti, legutolsó testületi állásfoglalását. De maga a jegyzőkönyv, egyes pontjaival, mint egész is, szöges ellentétbe kerül ezzel az együttes állásfoglalással. Mert: amit a jegyzőkönyv Pálfi dr. előadására hivatkozva rögzít, egyes részeiben sohasem volt az Ószövetségi Szakbizottság testületi álláspontja. Ezek az elemek a következők:

(1.) Azt mondja a jegyzőkönyv, hogy a próbaüzetek bírálata — én ezen csak hivatalos bírálatot érthetek — evangélikus részről már megtörtént és csak a református egyház adós a magáéval. Holott: mindegyik egyház adós a próbaüzetek hivatalos megbíráltásával. (Egyházak számára készítsünk fordítást; munkánk megbíráltását illetékes egyháztestületek által erre a célra kiküldött bírálókkal, mégpedig versről- versre történő

munkával kell elvégeztetni. Régóta sürgetett legelső továbbhaladó lépésünk éppen ez a felülbíráltatás lett volna. Ezért sürgettük annyira évek óta a MBT összehívását. Ezekről a dolgokról, sajnos, mindig csak konventi tisztviselőkkel lehetett beszélgetni.)

(2.) Azt mondja a jegyzőkönyv, hogy az Ószövetségi Szakbizottság két év alatt be tudja fejezni a munkáját. Holott: még ha máris a kezében volnának a könyvről- könyvre, versről- versre terjedő hivatalos bírálatok, akkor sem volna elég két év. (Hát még ha a jegyzetek és utaló helyek átdolgozását is számításba vesszük.)

(3.) Azt mondja a jegyzőkönyv, hogy a két szövetség egységének a biztosítására elegendő, hogy „legalább bizonyos alapfogalmak és ószövetségi idézetek fordításakor egy tag az ótestamentumi bizottságból legyen jelen”. Holott: az 1962. június 25-30. napján tartott megbeszélésünk során is — mint mindig — az egybehangolás munkáját sokkal mélyebben kívántuk: „ne csak az ószövetségi idézetekre és reminiscenciákra ügyeljen, hanem mindenekelőtt arra, hogy az újszövetség görög szókincsének igen jelentős része ószövetségi szavak ideogrammatikus megfelelője és az ószövetség világa felől értelmezendő; különösen a bibliai „kulcsfogalmak” esetében ez a helyzet”. (Az 1962-es bizottsági javaslat nem egy ember jelenlétét hangsúlyozta, hanem minimálisan az új Újszövetségi Szakbizottság összetételének és munkájának alapelvét. Az új Újszövetségi Szakbizottságnak — a tagjainak egyénenként — még bizottsági közös munkájuk előtt két dolgot kellett volna elvégezniük: 1. az új ószövetség-fordítás és a hivatalos bírálatok teljes megismerését, 2. a próbaújszövetség versről-versre elvégzett bírálatát, a kiküldött szakbírálok munkálatait. Ehelyett megbízást kaptak egy új fordítás elkészítésére, mégpedig 1965. december 31-ig!)

(4.) Azt mondja a jegyzőkönyv, hogy „két év alatt kellene elvégeztetni a munkát, mind az ó-, mind az újszövetségi szakbizottság munkáját. Holott: az újszövetségi munka elvégzéséhez szükséges időről a mi bizottságunk sohasem határozott, hiszen a magunk munkájáról nem mertünk sohasem pontos időhatárral beszélni. (Tizenhat év munkája során sokszor tapasztaltuk, hogy könnyűnek vélt szövegekkel mennyit kellett vesződnünk, nehéznek tetsző szövegekkel pedig aránylag könnyebben és gyorsabban megbirkóztunk.)

(5.) Azt mondja a jegyzőkönyv, hogy ezután hangzott el - nem Pálfi Miklós részéről — ez a javaslat: „...mind az Ó-, mind az Újszövetség teljes fordítása 1965. december 31-ig befejeződjék úgy, hogy ... egybehangolása is megtörténjék 1966. december 31-ig, és a teljes Szentírás új fordításban jelenjen meg 1967-ben”. A MBT ezen is túlment: „úgy az Ó-, mint az Újszövetség teljes fordítását 1965. december 31-ig be kell fejezni, az Ó- és Újszövetség új fordítása egybedolgozásának meg kell történnie a célból, hogy a teljes Szentírás új fordítása 1967-ben nyomtatásban megjelenjen” („kell” és „meg kell történnie”). De azt már senki sem vetette föl — a jegyzőkönyv szerint -, hogy: lehetséges-e mindez ilyen rövid idő alatt? Nem tiltakozott a MBT-nak bibliafordításban akkor egyetlen jártas tagja, Pálfi Miklós professzor sem, holott: kevéssel azelőtt ő még két évet kívánt az ószövetségi munkálatok befejezéséhez.

Ezt a feszített tervet én — lelkiismeretemre — megvalósíthatatlannak tartom. De kérdezzék meg a világ bármelyik bibliafordító szakértőjét! Tessék utánanézni, hogy készült-e ennyi idő alatt a közelmúltban bárhol a világon új fordítás?! Ebből elég ennyi. Vagy: tessék megszámolni, hány vers a Biblia és hány bizottsági munkaóra futja a kitűzött határidőből (1965. dec. 31!)?

Ugyanez az ülés (1963. dec. 6.) fölkérte az elnökségét, hogy tegye meg fordítás munkájának elősegítésére a szükséges intézkedéseket. Egyet még külön is kiemelt - és ezt azért hangsúlyozom, mert később még ez is elsikkadt —: „szükségesnek tartja, hogy az ószövetségi próbaűzettekkel kapcsolatosan megtett hozzászólások minél hamarabb beérkezzenek valamennyi tagegyház részéről”. Arról már nincs többé szó, hogy ezt a bírálati munkát hogyan csinálják meg és hogy ezt az egyházak legmagasabb testületi hivatottak szabályozni!

II.

A MBT 1964. február hó 7-én újabb ülést tartott. Összehívás előtt Dusicza Ferenc konventi tanácsos magához kért. Hosszan elbeszélgettünk, sok mindenről. De csak egészen nagy általánosságban, olyannyira, hogy én még akkor sem értesültem a Konventi Elnökség szándékáról; ő viszont megtudhatta tőlem, hogy mely napokon nem tudok semmiképpen sem részt venni a MBT tervezett ülésén, mivelhogy egykét napos, de már lemondhatatlan külföldi út előtt állok. Sajnálatos feledékenység folytán, megbeszélésünk ellenére, az ülést éppen egy ilyen napra hívták össze. Így azután a bibliafordításért és kiadásért jogilag egyedül felelős Református Egyház Egyetemes Konventjének Elnöksége elesett a MBT egyetlen református bibliafordító szakértő tagjának közreműködésétől. (December 6.-án ugyanis engemet is behívtak résztvevőnek, de már nem tagként voltam meghívva!)

Az ülésen — mondja a jegyzőkönyv — „a Bibliatanács legutóbbi ülésének a bibliafordítás munkájának további végzésével kapcsolatban hozott határozata kapcsán Dr. Pálfi Miklós ev. theologiai professzor tett előterjesztést a bibliafordítás feladatairól és munkamenetéről, mely előterjesztésnek és az ahhoz fűződő javaslatoknak teljes szövege jelen jegyzőkönyv mellékletét képezi”. Ez az ülés kijelölte személyeiben az új Újszövetségi Szakbizottság tagjait, református részről az Egyetemes Konvent Elnökségének döntése alapján. Ez az elnöki intézkedés lényegesen eltér az Ószövetségi Szakbizottság 1962-es javaslatától (az 1962-es javaslat pedig korábbi bibliatanácsai határozatokat elevenített föl), mert Dr. Budai Gergelyt kihagyta a hármasságból. Elvileg vétett az eredeti javaslat ellen, amely föltétlenül szükségesnek tartotta, hogy az új Újszövetségi Szakbizottságban a régi szakbizottság (1947-1952) egy tagja föltétlenül legyen benne. Ez érthető és megtámadhatatlan álláspont volt: legyen valaki, aki állandóan és azonnal számot tud adni arról, hogy a nemzetközileg jónevű tudósokból összeállított héttagú régi szakbizottság miért fordított úgy, ahogy az 1952-es próbaújszövetséget fordította. Enélkül csaknem kidobott pénzzé válik a befektetett költség, mélyen megaláztatik egy kiváló bizottság és valójában egy bíráló szóra sem méltatják a próbaújszövetség munkáját. Miért nem jelent meg egyházi sajtónkban máig sem legalább egy összefoglaló, részletes és módszeres kritika?

Budai Gergely a magyar újszövetség-tudománynak — Erdős Károly mellett — egyik Nestora. Fiókjában ott van teljes és gondos Újszövetség-kommentár valóban kész kézírata, sőt ezen fölül az Újszövetség egy teljesen új, önálló fordítása, amely a próbaújszövetség után készült el. Megjelent egy kötete az újszövetség-fordítás tudományos kérdéseiről... (Hitelesen tudom igazolni, hogy ezt a fordítást külföldön két helyen is azonnal kiadnák.) A MBT csak ahhoz járult hozzá, hogy „alkalom adtán” Dr. Budai Gergely nyugalmazott teológiai professzor is részt vegyen a fordítás munkájában „szaktanácsadóként”. (Ki fogja adni ezt az alkalmat, és hogy fogja adni Budai professzor az arcát ehhez a szépségflastromhoz?) Ha pedig Budai Gergely rendes tagsága bármi oknál fogva nem látszott jónak, akkor még mindig szóba jöhetett volna a régi bizottságnak pl. egy aránylag fiatal, de ugyancsak jóképességű tagja, Dr. Békési Andor. Ha már mindenképp be akartak valakit hozni a bizottságba, miért nem Budai mellé, és miért a helyébe hozták be? (A jegyzőkönyv nem mond semmit arról, hogy az Egyetemes Konvent elnökségének a kinevező intézkedése előtt melyik testületi szerv határozott így.)

A jegyzőkönyv egy szakasza így hangzik: „Dr. Pálfi Miklós theologiai professzor bejelenti, hogy a bibliafordítás további munkálataival kapcsolatban tett előterjesztésében foglaltakat dr. Pákozdy László dékán, az ószövetségi szakbizottság vezetőjével előzetesen megbeszélte”. Kijelentem, hogy Pálfi előterjesztését (1) benyújtása előtt nem ismertem, (2) az ülés előtt egy este — Németországba utaztomat megelőzően - beszélgettünk ugyan bibliabizottsági dolgokról — mint ki tudja hányszor, amióta ismerjük egymást —, de ebben a beszélgetésben nyoma sem volt semminek, hogy az én nevemben is olyan javaslatot tegyen. Tudnia kellett, hogy a javaslattal nem értenék egyet! (Akkor is, most is ugyanaz

volt az álláspontom.) Különben is egy beszélgetés nem megbeszélés, még kevésbé közös írásbeli javaslat.

III.

A Konventi Elnökség 1964. február 14-én délutánra összehívta a két bibliafordító bizottság tagjait. Ezen az összejövetelen többeknél ott volt a Pálfi-féle javaslat. Szerzője nekem nem adott belőle, „az előrehaladott időre tekintettel” föl sem olvasta, csak az asztalra téve az irat tartalmát ismertette. Ekkor tudtam meg, mi van benne; a vitában arra voltam utalva, amit egy hallásra megjegyezhettem belőle. Bartha püspök kérdésére: „Látta-e Pákozdy professzor úr ezt a javaslatot?” — szerzője először nem felelt, gyorsan folytatta az ismertetést., majd később kértem, hogy térjünk vissza a püspök megválaszolatlan kérdésére, azt állította, hogy láttam a javaslatot. Kijelentettem, hogy nem láttam. Pálfi a feleségére és anyjára hivatkozott tanúként, hogy igenis megbeszélte velem. Az iratot majdnem egy héttel az ülés után, külön kérésre kaptam meg a konvent tanácsosától, postán... A megbeszélés ezután már formális jellegű maradt. A tervezett többnapos tudományos konferencia helyett tehát egy rövid későesti óra alatt lezajlott röpgyűlés lett, melyen tudományos kérdések felszíni érintése mellett adminisztratív és pénzügyi kérdésekről volt szó. Egyébként sokszor mintha nem is lett volna elnöke az összejövetelnek: a hozzászólók egymás szájából vették ki a szót, a bibliafordítás nagy ügyét apodiktikus mondatokkal végigsentenciázták. (Ily rövid idő alatt mindenki csak sentenciázni tud.) Közbekiáltani nem volt kedvem. Úgy tűnt föl: a további menet már véglegesen „be volt irányozva”. Aki itt még tárgyi vagy személyi kérdéseket fölvet, az a nagy egyetértésben menthetetlenül „összeférhetetlennek” bizonyul.

(...Quod erat demonstrandum... - A fogalomhoz lásd a Népszabadság 1963. dec. 3.-i számának „Az összeférhetetlen” című cikkét.) Egyetlen hosszabb, néhány mondatos hozzászólásom, „utolsó szavam” tartalmilag a következő volt:

— Nemcsak az Újszövetség fordításáról van szó, hanem az egész Bibliáéről, hitünk egy könyvéről. Nagyon fontos a két szövetség összeegyeztetése. Az Ószövetségi Szakbizottság 16 évnyi munkájának legfontosabb eredménye: az új magyar bibliai szókincs kialakítása a kor színvonalán mozgó nyelvészet és bibliatudomány alapján. Mi lesz ennek az eredménynek a sorsa? Egymagában a legragyogóbb görög tudás sem elegendő az Újszövetség fordításához. Másként beszél az Újszövetség, ha csak a hellenizmus és rabbinizmus világából magyarázzuk és megint másként ha az Ószövetségből és az intertestamentális világból lépünk bele. Az újszövetségi kérügmát hordozó görög szavakat nagyrészt nem a profán görög betűjök szerint kell értelmezni, hanem az ószövetségi-sémi megfelelőjük szerint. A görög szavak csak ideogrammok = egyezményes jelek. Az elhangzott véleménynyilvánítások aggasztók a bibliafordítás sorsára. Különösen azok aggasztók, amelyek a két szövetség összehangolását az ószövetségi idézetek fordítására korlátozzák. Ez a feladat sokkal több időt is kíván, mint amennyit az új elgondolás és a határozat lehetővé tesz.

— Nem kaptam szavaimra lényeges választ.

Közvetlenül ez előtt az értekezlet előtt, egy konventi zsinat-előkészítő értekezleten, elnöki felszólításra „hivatalból” vállaltam, hogy az eddig végzett bibliafordítói munkáról a zsinat elé terjesztendő jelentést előadjam. - Úgy gondoltam, hogy a végzett munkáról beszámolhatok. A bibliabizottsági értekezleten vált előttem nyilvánvalóvá, hogy képviselnem kellene ott egy tervet, egy határozatot, amelynek hozatalában nem vettem részt, és amellyel a végrehajthatatlansága miatt végképpen nem értek egyet.

IV.

Másnap, február 15.-én délelőtt a két fordító szakbizottság újabb rövid közös értekezletet

tartott az Evangélikus Theológiai Akadémián. (Egyébként az Ószövetségi Szakbizottságnak ugyanott munkahelye volt.) Ezekben a sorsdöntő hetekben nem volt Magyarországon az Ószövetségi Szakbizottság harmadik rendes tagja, Dr. Tóth Kálmán professzor. Az Egyetemes Konvent előzetesen őt sem tájékoztatta a terveiről: senki őt hivatalosan meg nem kérdezte nézetei felől; jegyzőkönyveket nem látott (a MBT decemberi megalakulása után ő hívta föl Pálfit; telefonon kapott tőle tájékoztatót. Hollandiai útja előtt is járt Pálfinál, az röviden tájékoztatta, hogy milyen pontokba szedve készül előterjesztést tenni a Bibliatanács februári ülésén. Az előterjesztés szövegét később ő is megkapta.) Nagyon sajnálatos, hogy ezt a két megbeszélést, a többi fontos határozattal együtt, az ő távollétében kellett megejteni. Az Ószövetségi Szakbizottság tagjai közül Pálfi Miklós volt mindenbe beavatva... Az értekezletet a kitűzött 9 óra helyett jókora késéssel kezdtük, Karasszon Dezső (az Ószövetségi Szakbizottság póttagja) és én addig végeztük ószövetségi munkánkat. Az értekezlet többi tagjai Pálfival együtt a dékániban tartottak előzetes megbeszélést... Az értekezletről nincs sok mondanivalóm. Végiggaloppozott egy sor fordítási problémán. Én hallgattam várakozva, figyelve. Egyre világosabbá vált közben, hogy itt nekem nincs mit s miért mondanom, hiszen az egyesített bizottság többsége minden lényeges kérdésben más állásponton van mind a két szövetség fordítására nézve. Az elhangzottakat álláspontom világos, nyílt elutasításának kellett vennem, jóllehet captatio benevolentiae-ben (mármint formálisban) nem volt hiány. („Természetesen, ha kilépnél is, akkor is segíthetnél még nekünk...” — mondotta egy tag. Tehát erre irányultak a dolgok?!) Vitázzak hát? Vagy pedig hallgassak? Vitázni nem volt értelme, mert a tárgyi és személyi kérdések már eldőlték. Csak akkor szólaltam meg, amikor az elnök, Pröhle Károly professzor befejezhetőnek látta az értekezletet. Röviden megismételtem, amit előző nap mondtam. Az Újszövetségi Szakbizottságot tárgyi és személyi tekintetben egyoldalúnak, a tervet kivihetetlennek tartom. A beszélgetés erre újból megindult, de arról nem tudott a sok eltúlzottan udvarias fordulat meggyőzni, hogy „nincsenek lényeges differenciák”.

Most már talán érthető, hogy visszaadtam zsinati előadói megbízatásomat a Zsinat elnökségének; hogy nem vállaltam egy olyan jelentés előadását, amellyel nemcsak nem értek egyet, de határozottan rossznak tartom, megvalósíthatatlannak, keresztül hajszó-lását pedig tragikusnak az új magyar bibliafordítás sorsára! (Alea jacta est: a Bulletin of the United Bible Societies 1964. évi 58/59. száma 106. lapjára már odakerült a hír: az új teljes bibliafordítás 1965 végére készen lesz...)

Ismétlem: a terv szakmailag lehetetlen, jó eredményhez nem vezethet! Mert miféle megoldási lehetőség van itt? Talán az ószövetségi rész szuper-revízióját felosztják a munkatársak között? Így aztán valóban visszakanyarodnék 180 fokkal a bibliafordítás oda, ahol 1947-ben, az új kezdet előtt állt. Éppen a végső formát adják meg egy-emberek? Ahányan csinálják, annyiféle lesz! Ezernyi kérdést hagyott függőben Ószövetségi Szakbizottságunk. Alapvető kérdésekben kellett volna az utolsó forduló előtt határozatokat hozniuk az illetékes egyházi testületeknek. A Biblia fordításának minden lényeges kérdése van olyan fontos ügy, hogy csak testületek határozzanak benne, azok is csak kellő tájékoztatás és tanácskozás után, jól tudva mit cselekesznek... Nem tételes törvény rendeli ezt, hanem az egyházkormányzás charizmájával járna együtt.

A sorsforduló most már megtörtént: a Magyar Bibliatanács tudományos tárgyi és tartalmi kérdésekben döntött (ott leg súlyosabban, ahol nem is döntött, hanem kihagyta a szükséges lépéseket) és döntött a személyi kérdésekben is. A Református Egyház Zsinata pedig ünnepi pecsétet ütött a döntésre. Csak ketten szavaztunk ellene: én és még valaki. A konventi sajtóosztály hajdani vezetője, a MBT volt főtitkára, aki hosszú éveken át valóban megismerte a bibliafordítás „üzemét” és a bibliakiadás minden csínját-bínját: Dr. Kádár Imre.

Megismétlem, újra ott vagyunk, ahol 1947/48-ban, a jó fordulat előtt voltunk: van egy nem végleges ószövetségi szövegünk, azt kéne alig egy év alatt rohamunkával végle-

gezni, s hozzá még egy újszövetség-fordítást is csinálni...! Azonban: a történelem nem ismétlődik sematikusan. A MBT a maga jószántából aligha fogja megváltoztatni vagy visszavonni nagyon céltudatosan megformált és meghirdetett programját. Teljesen tisztában vagyok azzal is, hogy a MBT-ban e határozatok után szinte egyedül állok. S ugyancsak abban a két bizottságban is, amely most hozzálát, hogy végrehajtsa ezt az ítéletet az Ó- és Újszövetségen. Tökéletesebben és tervszerűbben már nem lehetett volna elszigetelni engemet. Hiszem és vallom ugyanis, hogy nem én szigeteltem el magamat. Kimondom nyíltan azt is, hogy aki ismert (már pedig néhányan ismertek), tudhatta, milyen fordulatot kell adni a dolgoknak, hogy én szinte lege artis kicsapódjam ebből a munkából. De talán ez sarkalatos technikai föltétele is a „szofort program” végrehajtásának: „babramunkára” itt nincs többé idő: kifelé, azaz fölfelé magamra maradtam. Nem titkolom: Pálfi Miklós állásfoglalását és magatartását értem legkevésbé. Jó másfél évtizeden át igen nagy egyetértésben dolgoztunk együtt a bibliafordítás területén; ő mindezeket éppen olyan jól tudja, mint én. Választhatok: részt veszek továbbra is a munkában és hallgatok a mindvégig megmaradók külön prémiuma kedvéért — mert még materiális oldala is van a dolognak —, vagy pedig félreállok, illetve számot adok meggyőződésemről. Azoknak, akiket nemcsak a „globális” gyorsaság és olcsóság, hanem a jubileumi célirányúság érdekel... A számadást választottam.

Álláspont

Először is elmondom, mi volt nekünk, eddigi Ószövetségi Szakbizottságnak, letűnt évek hosszú során át a fordítás modus procedendi-je. (Ebbe a bizottságba most én még néhai való Kállay Kálmán, Deák Jánost és Tóth Lajost is belegondolom, és természetesen Pálfi Miklóst meg Tóth Kálmánt is.) Amit mondom, nem új azoknak, akik az 1957-59-ben kelt bibliatanácsi határozatokat, meg az Ószövetségi Szakbizottság szóbeli és írásbeli jelentéseit javaslatait ismerik. Elmondom az egyháztörténetírás és a bibliafordítás története számára.

1) A MBT-ban képviselt egyházak legfőbb testületéinek már régen ki kellett volna küldeniük azt a hivatalos bíráló bizottságot (bibliai könyvenként legalább két-két, lehetőleg különböző egyházakból való személyt), amely alapos bírálat (versről- versre menő tárgyalás) alá veszi

- a) az ószövetségi próbaszöveget és
- b) az újszövetségi próbaszöveget

azután pedig jelentést tesz a fordítások használhatóságáról és végleges jellegének megszabásáról.¹ Ez nem történt meg. Ki olvasott pl. az újszövetségi próbaszövegről csak egyetlenegy legalább olyan részletes kritikát, amint aminőt Varga Zsigmond J. írt a Dallos-Gellért-féle rk. Újszövetség-fordításról, vagy aminő Erdős Károly

¹ Itt lehetett volna szóhoz juttatni más országok magyar anyanyelvű református egyházait és bibliatudósait. Ki gondolt erre!

„Néhány megjegyzése az új Károli revízió próbaüzetéhez” (Igazság és Élet, 1936/2/7, 258-261; 8,290-297.), vagy Orosz Árpád bírálatja „Jelenések könyve 38-as revíziójának bírálatja” (Újszövetségi Füzetek, 1939/6,8-28)? Egy sor cikk vagy bök- cikkecske megállapította ugyan, hogy a próbaújszövetség „rossz”. De újszövetség-tudományunk még adós a becsületes és közérthető, részletes és összefoglaló bírálattal, amely mindenkinek lehetővé tenne valamilyen döntést. Összefoglaló bírálat s erre alapított komoly döntés nincs. A MBT mégis vita nélkül megbízást adott egy egész új bizottságnak új fordításra. — Mi a biztosíték arra, hogy nem történik valami hasonló az Ószövetséggel is a legutolsó fordulatban? Nem kell-e majd azt hozzáigazítani a most születő Újszövetséghez? — Deklarációk nem pótolhatnak tüzetes és részletekbe menő

szakmunkát. De a munka hivatalos és felelős elbírálása nem történt meg. Erre pedig nyilván szükség lett volna a következő lépéshez:

2) egy országos bibliafordítói tanulmányi konferenciához, amelyre a vitás kérdések tisztázása várt volna. A legfelsőbb egyházi testületeket abba a helyzetbe kell juttatni, hogy a lehető legjobb tájékoztatás után tárgyilagosan és felelősen tudjanak dönteni a bibliafordítás véglegesítésében és majdan jóváhagyásában. Ehhez kevés a 3+3 bibliafordító szaktudós a két szakbizottságban, kevés a MBT tagsága többségében szakmailag „laikus” együttese is (összesen két bibliatanulmányi szakember van tagjai között). Emellett elvileg igazságtalanság, gyakorlati szempontból pedig helytelen volna kirekeszteni a bibliafordításhoz való hozzászólásból mindazokat, akiknek tudásuk lett volna, csak szerencsájük nem volt, hogy részt vegyenek a munkában, (vagy a bizottságok jótetszésére bízni csupán, hogy kit kérdezzenek meg „alkalomadtán”). (Szoros volt az idő és a pénz még szorosabb...) A kollektív munkát kollektív bírálóknak kellene igazítani.

Kezdetől fogva félretettünk az Ószövetségi Szakbizottságban olyan kérdéseket, amelyekben vagy magunk sem tudtunk megegyezni, vagy úgy éreztük, hogy nincs jogunk dönteni. Ehhez is kellene a nagyobb nyilvánosság felelős segítsége, és a hivatalos döntés.

Csak néhány kérdést említek meg közülük:

a) A fordítás jellege. Másfél évtizedes munkánk egyre szorosabbra fonta közöttünk a megértés és a megegyezés szálait, de azt is egyre világosabbá tette mindegyikünk előtt, hogy milyen lenne az a fordítás, amelyet magunk egyen-egyen csinálnánk, nem a bizottságban. Abban megegyeztünk, hogy hű fordítást kell készítenünk, nem műfordítást, nem parafrázist, nem kispolgári eufémizmussal megszelídített, díszeset és illedelmeset, nem szebbre kozmetikázottat, mint az eredeti, stb. De a „hűség” értelmezése és nyelbe-ütése versről-versre megújuló vitával történt. Mindig ragaszkodjunk a Biblia eredeti szóképeihez, mondatai logikájához, kolometriájához, stb., amire egyesek szeretnék a „hebraizmus” billogát ráütni (pedig az megint más)? ... Itt ugyanis nagyon jelentős a konkordantitás elve, amely azt kívánja, hogy egy „modern” jelzőre igényt tartó fordításban ugyanazt a szót lehetőleg mindig ugyanazzal a magyar szóval fordítsuk: amíg csak a magyar nyelv és a kontextus egyáltalán — ha kell szóalkotással, új fordulatok teremtésével — megengedi. A Biblia sok századon át keletkezett könyveit a kánonná gyűjtő gyülekezet a szó (az ige) hatalmával fogta Egybe. Gondosan ügyelt arra, hogy a sarkalatos fogalmak, theologumenonok, ideogrammok pántolják össze a legkisebb egységtől a legnagyobbig — az Egészet. Buber és Rosenzweig mögé (Lutherhez, Károlyihoz vagy Kautzschhoz) ma már senki sem mehet vissza. Amit Buberék a „vezérszavak”, a „motívumszavak” törvényszerűségeiben fölismertek és leírtak, a nyelvészet fáján perdöntő theologiai gyümölcsöket terem. Itt épphogy csak sejtethjük azt a nagy kérdéskört, amelyet a hajdan tervezett országos bibliafordítói konferencián töviről-hegyire meg kellett volna vitatni. Meddig menjünk a konkordantitásban illetőleg a hungarizálásban? Hogyan tudunk megbirkózni azzal a ténnyel, hogy a Bibliát semmiféle fordítás sem tudja olyan mai, „modern” olvasmánnyá tenni, amelyet a fordításból minden további nélkül minden mai ember azonnal megért? „Modern” csak annyiban lehet a Biblia fordítása, hogy a modern tudomány eszközeivel és követelményei szerint készül. De korunkban nagyon megfogyott - és tovább is fogy - a bibliaolvasók, pláne a bibliaismerők száma. Még kevesebb az olyan közöttük, aki ragaszkodnék a régies, népies, liturgiális vagy éppen magyaroskodó stílushoz, hanem „Mi van megírva? Mit is mondott a próféta, de pontosan?” — ez a kérdésük. Ez a válságos helyzet egyvalamiben nagyon kedvező: arra sarkal, hogy korszakosan újat csináljunk. Lehet, hogy a krízis mélyén ítélet rejlik, Istennek az az ítélete, hogy megutálva avatag hamis kanaánizmusunkat: a LXX óta egész sor sugártörésen és torzuláson átesett, meggyötört bibliai szókincsünket. És most kegyelmesen korszakos, nagyvállalkozásra akar indítani. Érvényesítenünk kellene az ószövetségi eredetű szavak jelentését az újszövetségi nyelvünkben is. A „hűség” kérdése a két szövetség EGY Bibliáját adta föl

közös leckénkül. (A december 6.-i bibliatanácsi jegyzőkönyv már így, ironikus idézőjelben emlegeti a „hűséget”, mint annak az okát, hogy a szövegben sok hebraizmus maradt; íme, ebből is látszik, hogy még — vagy már? - nem egészen értünk egyet az értelmezésében.) Ezen a fonalon sok-sok kérdéscsomó vár elvi és gyakorlati megoldásra, döntésre. Csak egy kis példát! Mért kellene tovább őrizgetnünk a bibliai neveket görög-latin-szláv-magyar torzításban még olyankor is, amikor nem bevett magyar keresztnevek? Mért ne hívjuk úgy Izrael prófétáit, hőseit, tagjait, hegyeit, vizeit, városait, ahogy Izrael hívta s ma újhói hívja? Viszont erőltessük-e ott az izraeli hangképet, ahol a módosult név emberöltők óta meghonosodott (nem mondunk ma már Krisztuszt, Pilátuszt, Amószt, Ciruszt, Tiruszt)? Miért ne alkalmazkodjék ahhoz az újszövetségi fordítás is? Milyen jó, hogy mi átugrottuk a nemzeti fordításoknak azt a válfaját, amely úgy akart modern lenni, hogy a héber salom (ideogrammja a görög eiréné) helyett így köszöntette Jézussal tanítványait: „Hallo boys”, — „mert ma így köszönnek angolul”. A „hungarizmus” és „purizmus” theologiai szempontból legalább olyan veszedelmes lehet, mint a „hebraizmus” valamilyen ökor-következetes válfaja. Nagyon sok olyan kérdés maradt mindmáig kérdés, amelyet nagyobb fórum előtt kell megbeszélni, mint amekkora egy háromtagú fordítóbizottság, vagy a többségében nem fordítószakmabeli Magyar Bibliatanács. Igaz, vannak olyan bibliai fogalmak és fordulatok, amelyek minden nemzet vagy nép (gojim) gondolkodásától „idegenek”: nem csak azért, mert „hebraizmusok”. Mennyit gazdagodott viszont az „idegen” népek kultúrája ezekkel az átvett „hebraizmusokkal”? Mennyivel többet gazdagodhatnék a magyar theologia is, ha például merné differenciáltan használni az áldozat fogalomkörén belül vagy a szövetségi jogrend területén található „hebraizmusokat”, egy kicsit „hűségesebben”, mint eddig? Mennyit szegényedtünk, hogy az anthropológia területén vargát rántott a bibliai szótárunk (lélek, szellem, életpára, stb. mind „lélek” lett), kiküszöbölte a „hebraizmusokat”. Bizony igaza volt Luthernek: „Vera theologia est grammatica”. Bibliafordításunk egyik alapkérdése, hogy ebben a korszakváltó időben, a „hebraizmus” igazának engedvén, szabad-e betörni a magyar egyházi nyelvbe — az Újszövetségbe is — az ószövetségi idők nálunk eleddig új szavaival? Ezt a kérdést megtárgyalni nem három ember dolga, vagy tizenháromé. Aszerint válik egyszerűbbé és gyorsabbá a fordítóbizottság munkája, hogy milyen végső utasítást kap. Ha nem kap — mint ahogy elmaradt a konferencia, és nem kaphatott és nem is kapott — szabadon gátolnak a viták minden nyílt kérdésben és a fordítás lassabban készül. Nagy tévedés volt, nagy melléfogás, hogy ezt a „nagy ugrást” meg lehet tenni a szuperrevízió felé. Egészen gyakorlati szempont, időt és költséget megtakarító, a fordítást meggyorsító összejevetel lett volna az a konferencia, amelyet évek óta sürgettünk. A takarékoság csak a dolgok ésszerű rendjének és egy folyamat törvényszerűségeinek a figyelembevételével erény, máskülönben tévedés, vagy rossz szokás, mely nagyon sokba kerülhet. Persze: egy amolyan konferenciára nagyon föl kellett volna készülnie minden résztvevőnek — a két próba fordítás kritikai ismeretéből. Persze: egy ilyen konferencia akkor lesz majd lehetséges, ha megtörtént az összes ó- és újszövetségi próbafezetek bírálata, amiről beszéltem. Enélkül olcsó szónoklatok és meddő viták színhelye lesz a legjobb szándékkal összehívott bibliafordítói értekezlet is. Szemre gazdaságos, magra üres járat.

Mit jelentsen tehát a fordítás jellegének a megállapítása a szuperrevízió számára? Egyházunk nagy tanítója Victor János 1940-ben egy rövid, de nagyon tartalmas, sőt bölcs cikket írt „A bibliafordítás problémája” címmel (Protestáns Szemle, 1940/49/101-105). Elmagyarázta, hogy a különböző, önmagukban jogosult szempontok más-más figyelembevételével többféle bibliafordítás készülhet. „Minden igényt kielégíteni nem egy, hanem csak több bibliafordítással lehet, és el kell vetnünk azt a gondolatot, hogy egy 'jó bibliafordításunk' valaha is lehet”. (A hangsúly az egy szón van.) Victor János a következő három főváltozatot sorakoztatja föl: 1. irodalmi igényekkel készült fordítás, 2. theologiai szempontból készült fordítás, 3. istentiszteleti (liturgiális) szempontból készült fordítás. Innen folytatnom tovább mondanivalómat.

Ha tisztára irodalmi igényekkel dolgozunk, akkor az eredeti szöveg vagy kibicsaklik a „zamatos” magyar rövidítésekkel, közmondásszerű, népies fordulatokkal, vagy parafrázissá szélesedik, vagy egyenest „műfordítássá” válik, amelynek már kevés köze van az eredetihez (és még igazi költő is kéne hozzá). Vannak ilyen fordítások; lehet a Biblia szövegét még tipografice is „irodalom gyanánt” fölszolgálni. De ez a mi helyzetünkben megbocsáthatatlan luxus lenne. (Nem engedhetjük meg magunknak azt, amit pl. a hollandok. 1911-1951 között elkészült teljes új bibliafordításuk és máris újba kellett kezdeniük! Nem lehet egy régi szöveget túlcifrázni, túl-hollandítani, túl-maizni; a Bibliáét pláne nem! Az „In de Waagschaal” hasábjain annak idején írt kritikai, mintegy 20 cikkből álló cikksorozat egyik legnagyobb hibájaként róttá föl a konkordantivitás elvének elhanyagolását. Egyébként ez a cikksorozat mintát ad arra is, hogyan kell megbírálni egy bibliafordítást...)

A theologiai szempont — ez a tiszta, gondos filológiaival szinte azonos — akkor érvényesül, ha a fordítót semmi sem tántorítja el a főkérdéstől: Mit mond a szöveg és hogyan mondja? (Ennek tisztázásával juthat ugyanis a hívő a másik kérdéshez: mit mond az Isten?)

Az istentiszteleti (liturgiális) használatra szánt fordítás a tradíció, a megszokás pórázán jár. Nem tudja elviselni az újat; a régit, a liturgikusán bevettet, még ha érthetetlen is, tabuvá teszi. Ez a szempont szokott a jó új bibliafordítás legkomolyabb akadályává lenni (példa erre a Luther-fordítás revíziójának a története és egy német egyházi új bibliafordítás elmaradása mind a mai napig).

Az a helyes, ha minden szempont a saját külön változó súlyának megfelelően érvényesül minden helyen. Victor János annakidején ezt írta: „Summa summárum: ha jó bibliafordítás’ akarunk, akkor nem egy, hanem legalább három bibliafordítás elégíthet csak ki bennünket: egy irodalmi, egy exegetikai és egy egyházi szempontból ’jó’...” (i. h. 104. lap). - Mi, mai magyar protestáns nemzedék, szegénységünkben csak egy fordítást adhatunk ki... Ezért fontos annyira, hogy ennek az egy Bibliának milyen jellege lesz? Nyilvánvaló, hogy a mi helyzetünkben olyan bibliafordításra van szükség, amely mindenekelőtt az eredeti szöveget akarja a lehető leghűségesebb fordításban adni, tehát elsősorban a theologiai = nyelvészeti szempont érvényesül a fordításban. Ez komoly követelmény, olyakor áldozatot kíván a magyaroskodás vagy a művésziesség terhére. Mert a héber jottának és pontocskának is mázsás súlyt ad (Máté 5,18). De azért legtöbbször még így is kellő módon érvényesülhet az irodalmi szempont, hiszen tartalom és forma ritkán választható el egymástól. De a tetszetőséért sem a tartalmat, sem az eredeti szóképeket, a mondanivaló logikai rendjét stb. föláldozni nem szabad: a szóban, szóképben, az idiómában, gondolkodás, gondolkodásmód - az üzenet ölt testet. Egy ilyen fordításnak is megvan a maga sajátos, igaz: „ószövetségi” szépsége.

A Biblia két „szövetség” egy könyve. Emberi szerkesztői a több évszázad irodalmából gyűjtött és válogatott anyagot nemcsak „kanonizálták”, hanem — különösen az Ószövetségnek — utolsó nyelvi és theologiai simítását is megadták, gondosan ügyelve a fontosabb üzenethordozó szavak megválasztására. A Bibliának és a kánon „üzenetének” (kérügmájának) megvan az egyezményes szótára. A kánon-szerkesztő ószövetségi gyűlekezet ezzel fogta vasbeton-egybe az Ószövetség monumentális épületét. Ezért olyan fontos a modern bibliafordítás technéjében (tudományos módszerében) a konkordantivitás követelménye. Van a bibliai szókincsnek egy olyan törzsanyaga, amelyet nem áldozhatunk föl variálások útján a szabványos vagy kispolgári irodalmi szépség, a jóhangzás, a fordításmívesség, sőt a megszokottság vagy a liturgializmus kedvéért sem. Még az ún. „közérthetőség” is sokszor megfontolandó követelmény, akárcsak az ún. „mai magyar nyelv”. Találón idézte Budai Gergely a bibliafordításról a népi mondást az asszonyokról: „Ha hű, akkor nem szép, ha szép, akkor nem hű”. Nos, a fordítás uralkodó jellegére nézve sincsen teljesen egy véleményen az Ószövetségi Szakbizottság. Hogy az Újszövetségi Szakbizottsággal hogyan fogunk egy véleményre jutni, erről még azt sem tudjuk, hogy ők

milyen úton járnak az Újszövetség újra fordítása közben. Igaz, hogy kire bízják közülünk a végső simítást, ugyancsak különböznek a szöveg: ki szószerintit („hebraizálót”) adna, ki vitézkötéses magyarkodót, ki eufémista finomkodót, ki studienrátos modorosot, ki szójáték tarkította népieskedőt, ki pedig pegazusos szökdelő választékosat... Sok fölösleges vitának vette volna elejét és meggyorsítaná a bizottságok munkáját, ha az ószövetségi próba-szöveg átfogó bírálatára támaszkodva eldöntötték volna ezt a kérdést.

Olyan nagy itt az egyházak és szakemberek közös felelőssége, hogy az Ószövetségi Szakbizottság egymagában nem hordozhatja, olyan summás intézkedések pedig, mint a MBT legutóbbi döntése és a zsinati határozat (ha tűzön-vízen át végrehajtják), a magyar bibliafordítás katasztrófáját fogja fölidézni (lásd a holland példát!). Alikor azután csak 1990-re jubilálnak jó új fordítással...?

b) Egy másik nagy kérdés a két fordítás egybehangolása, ami végül is a két szövetség viszonyának theologiai megítélésén fog elválni. Még egyszer, de tán sosem elégszer? Amit erről a MBT két jegyzőkönyvében olvastam és a két értekezleten hallottam, nagyon aggaszt. Az egyházak és a theologusok nálunk is különbözőképpen gondolkoznak a két szövetség viszonyáról, az Ószövetség értékéről, különösen arról, hogy mi az Ószövetség jelentősége az Újszövetség értelmezésében. Kritikai megjegyzésem lényege: a két szövetség viszonyának szerepe a fordításaik egyeztetése során nem redukálható az újszövetségi szövegben található ószövetségi idézetek vagy egyes „kulcsszavak” fordításának a kérdésére. A Nestle-féle görög szövegkiadás kövér szedéssel jelzi az ószövetségi idézeteket és utalásokat. Ez azonban távolról sem öleli föl az összefüggéseket a Biblia két fele között. Ehhez az egybevetéshez állandóan az egész Ószövetséget, a görög szöveg mögött a sémi őshangot kell hallani. Az Ószövetség jelenléte az Újszövetségben: sokkal gyakoribb, semmint kimutatható vagy jelzett idézetei. Az Újszövetség szerzői az Ószövetség világában születtek, éltek, gondolkodtak, még akkor is, ha történetesen éppen görögül beszéltek vagy írtak. Hadd engedjek meg magamnak egyetlen iskolás példát: Lukács 4,16-30-at nagyon könnyű görögből magyarra fordítani. Az elsőéves theologus is le tudja fordítani, valahogy a Revideált Károlyi 1908) vagy a próbaújszövetség (1952) nyomában: „És mindnyájan bizonyoságot tőnek felőle és elálmélkodának kedves beszédein”, vagy: „És mindnyájan tetszésüket nyilvánították és álmétkodtak a kedves szavakon”. Azt persze nem tudja megmagyarázni, még az öregje sem, hogy a „kedves beszédek” (görög jelzői genitivusz) után miért akarták Jézust meglincselni? (29. vers) Itt az a nyelv segít, amelyen Jézus beszélt. Mi is van a szövegben? Jézus megszakítja Ézsaiás 61,1 következő olvasását a 2. vers közepén és elhagyja belőle ezt: „és Istenünk bosszúállása napját; megvigasztaljak minden gyászolót...” Tehát csak istennek a kegyelméről beszélt, Isten bosszújáról nem. Hallgatói pedig azt sóvárogták a rómaiakra. A föllovasott szakasz utolsó fontos szava, motívum-szava, a héberben a (rácon) Isten szabad, jótetsző kegyelme. Ez biztos. A görög (charis) a logoi és charitos kifejezésben (nem „kedves beszéd”, „kedves szavak, stb.) erre visszhangzanak. Persze, az idézett két fordítás szerzői ezt nem hallották, csak görög fülük észlelt. De ilyen a többi szó is: ideogrammok, a görög szótárban nem találhatóak. Sémi szóértékük ez: (martyrein aytó) = héber hiph.(’wd bw) „tanúskodni valaki ellen, valaki ellen nyilatkozni” stb. A (thaymazein) „csodálkozni” = héb. (tmh) „elképedni”, „fölháborodni” (vö. ehhez Mk 6,6; Jézus (ethaymasen) „fölháborodott hitelenségükön” és nem „csodálkozott”, mint akit váratlan meglepetés ér.) Ehhez jól vág Mk 6,2-ben az (exeplessonto epi té didaché aytu), amelyben a (ekplessomai) = héb. hitp. (smm) („elképedni”, „fölháborodástól megdermedni” stb.) Valamennyien elképedtek, tanúskodtak ellene, ellene nyilatkoztak, mert fölháborodtak, hogy kegyelemről beszélt (logoi és charitos) (dibré rácon) apokaliptikus-nemzeti bosszúállás helyett): Hát nem a József fia ez?! Mi jogon sikkasztja el az ige leg-fontosabb mondanivalóját, Isten bosszúállását? Le vele! Hazaáruló! Róma barátja! (Nem terhelem olvasóimat a részletes nyelvészeti bizonyítással a LXX szóhasználata alapján. Egyben arra is példát ad a szakasz, hogy a konkordantivitás elvét az Újszövetségben korlátozott-

tabban (nem mindig thaumadzei = csodálkozik), de egyben szélesebben és mélyebben — az Ószövetséget felölelve — kell alkalmazni; ehhez már nem elég a görög tudás. És példa az Újszövetségben a motívumszó vagy vezérszó használatára is.)

Állásfoglalás

Nem folytatom tovább az ízelítőt. Válaszúthoz értünk. Választanom kellene. (1) Ha kiválók a bibliafordító munkából, akkor az a vád érhet: miattam lassult meg a munka, részemet másnak kell elvégeznie, én vagyok az oka, ha a terv csődöt mond. (2) Ha tovább dolgozom, akkor ez a vád érhet: fölösleges aprólékoskodásommal és akadékoskodásommal fékezem a munkát; túl nagy igényeket támasztok a fordítással szemben; én leszek az oka, ha a hamar munkát nem lehet 1965. december végére teljesíteni. — Mit tegyek hát?!

Döntsenek most már az egyházi fórumok, azok a testületek, mégpedig közvetlenül, nem átruházott hatáskörben, amelyeknek dönteni törvényeink és szokásaink szerint joguk és kötelességük; esetemben elsősorban a Református Egyház, másodsorban a Magyar Bibliatanács. Mondják meg ők: merre menjen ezzel a nehéz lelkiismereti teherrel egy válaszútra jutott bibliafordító?

Pákozdy László Márton